

V. Ruml — M. Bohr — H. Horstmann: Pozitivismus a vědecké poznání
Praha, Horizont 1976

Nevelká knížka tří autorů je zajímavým a poučným přínosem ke kritice pozitivismu. Tato filozofická koncepce, jejíž kořeny sahají hluboko do tradic předmarxistického filozofického myšlení, se plně rozvinula v souvislosti s problémy poznávání některých přírodních věd na počátku našeho století. Její moderní varianta, novopozitivismus, je pak svéráznou reakcí především na rozvoj takových fyzikálních teorií, jako je teorie relativity nebo kvantová mechanika.

Problémy pozitivistického přístupu k vědeckému poznání však zdaleka nejsou jen záležitostí přírodních věd. Pozitivismus není ani pouhý směr buržoazní filozofie, ale, jak se správně zdůrazňuje v recenzované práci, je to způsob myšlení buržoazní společnosti „... myšlenková struktura buržoazní ideologie ve fázi neomezeného panství buržoazie, která je zároveň fází jejího ideologického rozkladu... Pozitivismus musí být jako pozitivistický způsob myšlení nejdříve a především odvozován ze svých společenských předpokladů, z kapitalistického společenského řádu“ (s. 33). Domnívám se, že tato důležitá teze je určující pro hodnocení všech projevů a souvislostí pozitivismu, tedy i pozitivismu v oblasti sociologie.

Základem pozitivismu, uvádí v publikaci H. Horstmann, je fyzikalismus jako světový názor, jehož podstatou je teze o jednotě vědy. To znamená, že předměty všech reálných věd jsou podle fyzikalistů stejné povahy a je možno je proto poznávat stejnou metodou. Dále, hlavním znakem vědecky smysluplného výroku je jeho verifikovatelnost, a konečně každý výrok reálných věd lze adekvátně přeložit do jazyka fyziky, rozvinutého ve fyzikalistický jazyk (s. 66). Z toho plyne, že věda obsahuje vědecky smysluplné výroky a kromě nich neexistují smysluplné filozofické výroky. Proto filozofie není věda, ale činnost. Fyzikalismus rozvinul řadu metodologických principů, na jejichž základě redukuje složitý předmět poznání, včetně sociální reality, a přijímá vědomě antidialektické myšlení. Nemůžeme se zde zabývat podrobně výkladem zdrojů a souvislostí fyzikalismu, jak je uveden v recenzované práci. Upozorňuji pouze na velmi výstižný výklad principu redukce, který je úhelným kamenem pozitivismu. Rozlišuje se zde *horizontální* redukce, kterou se rozumí redukce složitějších daností na jednodušší, což má v krajním případě podobu rozkladu složitějšího systému do množiny subsystémů a dále do prvků těchto systémů, individuí, až k vlastnostem těchto individuí. *Vertikální* redukce je pak redukcí vyšší formy pohybu hmoty na nižší a pokusy vysvětlit zákonitosti, „... které se objevují na úrovni vyšší formy pohybu pomocí specifických zákonitostí nižších forem pohybu“ (s. 151).

Redukcionismus jako princip rozvinutý *Videňským kroužkem* má své kořeny v ne-dialektickém myšlení idealistického světového názoru. Ve svých důsledcích vede redukcionismus téměř k voluntaristickým oslavám zvláštního, individuálního. Je absolutizací historické konkrétní formy, odmítá historismus (K. R. Popper), abstrahuje od toho, co je společné všem jevovým formám, od toho, co se v těchto formách opakuje a co tvoří podstatu praktické činnosti člověka.

S projevy redukcionismu — jako nevědeckého metodologického principu — se můžeme setkat i při některých současných sociologických šetřeních. Je to zpravidla tam, kde se redukce jako nezbytný krok procesu poznání absolutizuje nebo se provádí nezdůvodněně na základě empiricky odvozených hledisek. Nezbytnost redukce a omezování sledovaných souvislostí plyne ze složitosti sociální reality pro potřeby výzkumu. Její správné provedení však předpokládá docenění všech podstatných souvislostí a respektování složitě dialektiky části a celku, teorie a empirie. Prohřešky, s kterými se v sociologickém výzkumu setkáváme v důsledku podlehnutí redukcionismu, jsou spíše spontánní povahy. Redukcionismus není programovým principem našich sociologů, ale plyne spíše z toho, čemu H. Horstmann říká „sporadicky pozitivistické myšlení“. Projevuje se ve snaze ulpívat na empirii, zříkat se nezbytnosti teoretických zobecnění a světónázorových souvislostí empirických poznatků, dále setrvávat u faktů speciálních věd, vytrhávat objekty z jejich souvislostí, usilovat o jejich izolaci, absolutizovat určité metody poznání; v neposlední řadě se „neúmyslný“ redukcionismus projevuje i ve schematickém přenášení poznatků a metod jedné speciální vědy na vědy jiné.

Také další významné znaky pozitivismu jsou v práci podrobeny ostré kritice. Je to především fenomenalismus jako metodologický princip redukcující poznávací schopnost člověka pouze na úroveň smyslově bezprostředně daného, popírající exis-

tenci nebo poznatelnost podstaty této danosti. Fenomenalismus svého druhu se projevuje i v empirických sociologických výzkumech zpravidla v souvislosti s požadavky tzv. „empirického krytí pojmů“. Požadavek, aby všechny pojmy byly zcela „kryty“ empirickým stupněm poznání (často chápaným pouze jako smyslovým) je hrubou redukcí teorie a fakticky odmítá možnost poznání podstaty věcí.

Užitečnost studia recenzované knihy pro sociology, a zvláště pro sociologické výzkumníky, je tedy evidentní. Pozitivistické myšlení je v běžném vědomí značně rozšířeno. Projevuje se všude tam, kde se:

- přeceňuje a izoluje gnoseologická problematika;
- do marxisticko-leninské filozofie „integrují“ výsledky a hypotézy speciálních věd, aniž se klade otázka jejich světonázorové relevance;
- nahrazuje materialistická dialektika tzv. moderními metodami, jimiž má být zvědečkována;
- základní poznatky marxismu-leninismu pouze překládají do jazyka kybernetiky nebo jiných speciálních věd;
- filozofické nebo společenskovědní bádání orientuje nikoli na celek společenského a vědeckého vývoje, nýbrž převážně jen na určité speciální vědy nebo na jejich dílčí výsledky;
- opomíjí ve vědeckém bádání hledisko celkové souvislosti;
- opomíjí jednotu logického a historického nebo je zrušena ve prospěch logického;
- znevažuje princip jednoty logiky, dialektiky a teorie poznání (s. 42).

Význam těchto shrnujících soudů pro praktickou práci sociologů se téměř rovná základním metodologickým direktivám. Jejich pochopení umožňuje překonat planý scientismus, liché představy o světonázorové neutralitě společenských věd. Rozklad těchto přístupů a jejich kritika je velmi dobře provedena na příkladu logického pozitivismu ve stati V. Rumla. Autor současně správně ukazuje nezbytnost vědecké redukce, učení o jazyce a logice. Zkoumání jazykových výrazů vědy je reálným a významným problémem vědy. Zkoumání pojmů, vztahů, znaků logiky však nemůže nahradit filozofickou, dialekticko-materialistickou metodu poznání.

Významný je dále rozbor pojmu verifikace. V. Ruml správně zdůrazňuje, že verifikace je složitý proces. „Přechod od empiricky daného k teoretickým zobecněním a prověrka výroků teorie má velmi složitou povahu a zahrnuje takové momenty, které přesahují úzký rámec principu verifikace a které je možno úspěšně zkoumat jen z pozice dialekticko-materialistického učení o praxi jako kritériu pravdy“ (s. 15).

Ve svém celku je recenzovaná práce v podstatě reprezentativním přehledem současného pozitivismu a jeho historických souvislostí. Pro našeho čtenáře, a zvláště pro sociologa, je užitečná v tom, že je důslednou kritikou tohoto významného východiska buržoazního myšlení. Představuje bezesporu přínos pro metodologickou práci v oblasti empirických sociologických výzkumů.

František Zich

Jiří Houška, *Sociální revoluce v ideologické konfrontaci*

Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1977.

Nedávno vyšla ve Státním pedagogickém nakladatelství v Praze kniha Jiřího Houšky *Sociální revoluce v ideologické konfrontaci*, jež je vlastně druhým, přepracovaným a podstatně rozšířeným vydáním práce *Sociální revoluce* z roku 1974. Lze ji chápat zároveň i jako komplement autorovy knihy *Společenská struktura a revoluce*, vydané v roce 1974 nakladatelstvím Svoboda. Bude proto zcela přiměřené, jestliže v této recenzi posoudíme novou Houškovu knihu s uvedenými dvěma předchozími pracemi.

V roce šedesátého výročí Velké říjnové socialistické revoluce, kdy se vracíme k této převratné, epochální události novodobých dějin a znovu všestranně hodnotíme její význam pro rozmach světového revolučního procesu, ještě výrazněji a naléhavěji vyvstává před marxistickými společenskovědními pracovníky, především ekonomy, historiografy, filozofy a vědeckými komunisty potřeba analyzovat průběh světového revolučního procesu a pronikat k jeho obecně konkrétním zákonitostem v jeho jednotlivých vývojových fázích. Příspěvkem k uspokojení této potřeby je recenzovaná práce, podávající nástin marxisticko-leninské teorie revoluce jednak v souvislosti se změnami sociální struktury, jednak v souvislosti s kritikou nemarxistických koncepcí revoluce.

Sociální revoluce v ideologické konfrontaci má široký problémový záběr. V první části autor systematickým způsobem probírá zákony a klíčové pojmy marxisticko-leninského učení o revoluci, jakož i podstatná specifika sociálních revolucí v novodobých dějinách. V druhé části pak podává kritický rozbor koncepcí revoluce vybraných reprezentativních představitelů buržoazního a maloburžoazního myšlení.